

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ПАРЕМИЯЛАРДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Авакова Р.А.¹, *Айтқулова Г.А.², Розиева Д.С.³, Алибекова М.Е.⁴

¹фил. ғыл. докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: r_avakova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4631-1755>

*²3 курс докторанты, мамандығы «8D02310 Филология» М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан

e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

³PhD, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан.

e-mail: rsdilfuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

⁴Орталық азия инновациялық университетінің аға оқытушысы Шымкент, Қазақстан

e-mail: manshuk_alibekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8054-898X>

Аңдатпа. Мақалада ағылшын, қазақ паремияларының когнитивтік ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар, мақалада паремиялардың танымдық, тілдік ерекшеліктері зерттеліп, қолданыстағы мысалдары келтіріледі. Концептіні тануда паремияларды талдаудың маңыздылығы сол мақал-мәтелдердің әр халықтың негізгі құндылық бағдарларын беруімен, олардың ықшамдалған ұлттық-мәдени мәтіндердің бір түрі ретінде көрінуімен байланысты. Ағылшын, қазақ мәдениетінде ұлттың тарихы мен мәдениетінен, күнделікті тіршілігінен, салт-дәстүрінен ақпарат беретін мақал-мәтелдер халықтың тәрбие құралы ретінде тіл қолданысында ерекше маңыздылыққа ие. Қазақ, ағылшын тілдеріндегі алтын\gold компонентті паремиялар когнитивті кеңістікте, концептіде этномәдени, лингвомәдени ақпараттар басым түрде жинақталған кодталған лингвомәдени таңба болып табылады. Зерттеу мақаласының негізгі мақсаты қазақ, ағылшын тіл білімінде концептуалды талдаулардың ұлттық-мәдени және танымдық сипатын ашу болып табылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі алтын\gold компонентті паремиялардың когнитивтік сипатын ашу барысында екі ел мәдениетіндегі жағымды, жағымсыз тіл бірліктерінің танымдық негізін ашу болып табылады. Зерттеудің жаңалығы ағылшын, қазақ тіліндегі алтын\gold компонентті паремиялар когнитивті кеңістікте алғаш рет зерттелуін жатқызуға болады. Мақалада қазақ лингвомәденитанымы мен ағылшын ұлттық болмысындағы алтын\gold компонентті паремиялардың лингвоконцептология парадигмасы аясында зерттеу арқылы әлемнің тілдік бейнесіндегі екі ұлттың мәдени сипатты анықтаушы мәдени маркілі лингвомәдени бірліктердің когнитивті сипаты анықталды. Мәтін түзуші ұлт мәдениеті мен өркениетінен мағлұмат беретін тілдік бірліктерге лингвомәдени танымдық талдау жолында концептуалдық талдау әдісі пайдаланылды. Сонымен қатар, мақаланың тұжырымдарын жасауда, когнитивтік лингвистика нысаналарындағы өзекті мәселелерді айқындауға сипаттама жасау, жүйелеу, бақылау, салғастыру, түйіндеу мен жіктеу әдістері талданатын материалдардың когнитивтік-лингвистикалық, лингвомәдени, этномәдени тұрғыдан сипаттама беруде пайдаландық.

Зерттеудің ғылыми құндылығы мен практикалық маңыздылығы елтану, когнитивтік лингвистика бағытында әдістемелік құрал ретінде және «Ағылшын, қазақ лингвомәдени танымын салғастыра зерттеу» атты лекция курстарында қолдануға болады.

Тірек сөздер: паремия, концепті, фрейм, мәдениет, мақал-мәтелдер, коннотация, семантика, ұлттық дүниетаным, мәдени таңба

Негізгі ережелер

Мақалада алтын\\gold компонентті паремиялардың когнитивтік сипаты ашылып, концептілік өрісі аясында фразеологиялық сөз тіркестерінің танымдық ерекшеліктері зерттелді. Ғылыми мақаланың мақсатқазақ, ағылшын тіл білімінде алтын\\gold компонентті паремиялардың ұлттық-мәдени және танымдық сипатын ашу болып табылады. Мақаланың нәтижесінде ағылшын, қазақ тілдеріндегі паремиялар мен фразеологиялық тіркестердегі семантикалық мазмұнын ашқанда концептілік өрістерді анықтау арқылы ментальдық модельдері көрсетілді.

Кіріспе

Қазақ, ағылшын тіліндегі концептілік құрылымдардың вербалдану ерекшеліктерін танытуда паремиологиялық тіл бірліктерінің маңызы зор. Екі тілдегі әлемнің тілдік бейнесін талдау арқылы паремиялардың мағынасы бояуы қанық, астарлы, символдық мағынадағы тілдік бірліктерді қолдана білуінен көрінеді. Қазақ, ағылшын халықтарының ғасырлар бойы жинақтаған дүниетанымдық білімін сол халық үніне орай образды салыстыруларда мақал-мәтелдердің бейнелілік сипаттамасы ретінде кең тараған тіл бірліктері ретінде белсенді пайдаланылады. Халық танымындағы алтын\\gold сөздерінен жасалған сөз оралымдары халықтың тарихы мен мәдениетінен хабар бере отырып, тілдің сөз байлығын дамытуда үлкен маңыздылыққа ие. Г.Л.Пермякованың пайымдауынша, мақал-мәтелдер әртүрлі тұрмыстық жағдайлардың белгісі ретінде ғана емес, сонымен қатар әртүрлі жағдайларды елестете алады. Жағдаятты немесе оған деген көзқарасты білдіретін мақал-мәтелдер кез келген уақытта тәжірибенің, білімнің, көзқарастың, мінез-құлықтың модуляторы болып табылады, яғни дүниенің паремиологиялық бейнесінің бөлігі деп санауға болатын барлық құбылыстардың бейнеленетін менталитеттің бір бөлігі. [1, 90]. Мақал-мәтелдерде күнделікті өмірде болған оқиғалар мен жалпы бақылаулар қысқаша жинақталған бейнелі сөздер арқылы мыңдаған жылдар бойы жасалып, қолданылып келеді даналық пен шындықтың көрінісі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа өттіп келе жатқан әмбебап құбылыс.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Салыстырмалы когнитивтік лингвомәдениеттану ұлттық тілдер мен ұлттық мәдениеттердің біртұтас лингвоментальді құрылымдар ретінде тілдік және тілдік емес (мәдени) мазмұнының бірлігінде қалыптасуын, дамуын когнитивтік талдау призмасы арқылы өзара әрекеттесу және өзара байланыс процестерін зерттейді. Осы орайда ағылшын, қазақ ұлттық мәдени құндылықтар жүйесіне тереңірек үнілу үшін паремиялардың қызметі орасан. Қос тілдегі мақал-мәтелдер адам ойлауының ерекшеліктеріне назар аудара отырып қызмет етеді. Сонымен қатар, бұл бізге салыстырылатын тілдердің

құрылымы туралы ғана емес, сонымен қатар әлемнің жалпы бейнесін одан әрі көрсету үшін халықтардың мәдени және рухани жағдайы туралы материал бере алатын құнды ақпарат болмақ.

Салыстырмалы когнитивтік лингвистика және лингвомәдениеттану салаларының зерттеу әдістері арқылы ұлттық тілдер мен ұлттық мәдениеттердің өзара әрекеттесу және өзара байланыс процестерін біртұтас ретінде зерттеуге жол ашады. Салыстырмалы когнитивтік лингвомәдениеттану лингвоментальдық құрылымдар негізінде лингвистикалық және экстралингвистикалық (мәдени) мазмұнды қалыптастыруға, когнитивтік талдау арқылы ұлттық-мәдени құндылықтар жүйесі мен адам ойлауының ерекшеліктеріне назар аудара отырып, әртүрлі мәдениеттердің ұлттық болмысын сипаттауға мүмкіндік береді. Осылайша, алтын концептінің салыстырмалы когнитивтік лингвомәдениеттану аясында талдау лингвокогнитивтік категориялар мен ерекшеліктердегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Паремияларды түрлі мәдениет контекстінде зерттеу халықтардың мәдени-рухани жағдайы, ұлттың жеке көзқарасын көрсететін және сол немесе басқа адамға жататын жеке алынған әлемнің тілдік бейнесін тануға негіз болады.

70-жылдардың ортасынан концептуалдық талдау табиғи тілдердің семантикалық құрылымын синхронды аспектіде сипаттау үшін қолданыла бастағаны мәлім [2]. Біз зерттеу мақаламыз барысында осы әдісті екі ұлт мәдениетіндегі концептуалдық құрылымдардың когнитивті сипатын ашу барысында, паремиялардың дүниенің тілдік бейнесін жасаудағы семантикалық мағыналарын ашуда қолдандық.

Мәтін түзуші ұлт мәдениеті мен өркениетінен мағлұмат беретін лингвомәдени бірліктерді талдау жолында концептуалдық талдау әдісі пайдаланылды. Сонымен қатар, мақаланың тұжырымдарын жасауда, когнитивтік лингвистика нысаналарындағы өзекті мәселелерді айқындауға сипаттама жасау, жүйелеу, бақылау, салғастыру, түйіндеу мен жіктеу әдістері талданатын материалдардың когнитивтік-лингвистикалық, лингвомәдени, этномәдени тұрғыдан сипаттама беруде пайдаландық[3].

Талқылау

Н. Бичуриннің пайымдауынша, қытай жазбаларында біздің Алтай тауы ‘Алтын тау’ мағынасымен берілгендігі және қазақ жерінің сай саласы мен тау тасының түгелі алтынға толы екендігі айтылған [4, 247 б.]. «Алтын» сөзі көркем мәтінде астарлы мән жүктейтін теңеу арқылы адамның көркем ойлауының нәтижесінде халық ауыз әдебиетінде де, әдеби кейіпкерлердің бейнесін ашуда да, табиғат көріністерін суреттеуде кеңінен қолданылады. Сөз құдыретінің бір ұшы теңеу арқылы ойды бейнелі, көркем жеткізуде когнитивті құбылыс концепт жасауда таптырмайтын құрал болып табылады. Халық тілінде қалыптасқан «алтын» сөзімен байланысты теңеулерге мыналарды жатқызамыз: *ақ алтындай шалқу, алтындай асыл, алтындай бағалау, алтындай жалтылдау, алтындай жарқырау, алтындай сақтау, алтындай сары* және т.б.

Махаббаттың символы болған Қыз Жібек жырында ару қыздардың бейнесін: *Патшаның алтын тонындай. Сөйлеген сөзі сыңғырлап, Әпзәмзәмнің суындай. Аузынан шыққан сөздері, Сары алтынның буындай*, [5, 281 б.] – деген тіркестерден қыздарды суреттеуде қолданылған образ өте сәтті шыққан. Қыздың тәтті, шешен, ділмәр сөйлеуін сары алтынға тенеген жырдың көркемділігін арттырады. *Сары алтынның буындай – Аузынан шыққан лебізі сары алтынның буындай* [6, 244 б.].

Алтын сүйек Төлеген, Алланың салған қорлығы-ай, Иттердің қылған зорлығы-ай, Толықсып аттан құлады [5, 301 б.] – деген үзіндіде Төлегеннің тазалығын, батырлығын жеткізуде «алтын» сөзінің әсерлілігі халық жүрегінен орын алғандай. Алтын сөзі мағыналық жағынан бейне дәрежесіне көтерілуі осы сөздерден байқау қиын емес. Адам мінезін сипаттауда қолданылатын «алтын» сөзінің астарлы мағынасы кісі есімдерінде жұмсалынып Н.Ө. Асылбекова былайша түсіндіреді: *Алтын сөзі сөзжасамдық себепші негіз ретінде бірнеше жаңа туынды сөздің жасалуының уәжі бола алады. Алтын асыл тасының металдық қасиеттері сарылығы, тоқ өткізгіштігі және т.б. адам атына берілерде бұл қасиеттер ескерілмейді. Тек оның сирек кездесетін қыбаттығы атаудың негізгі мағынасын жасайды* [7, 18б.]. Мұндай кісі аттарына – *Алтынкүл, Алтынбек, Алтыншаш, Алтынай* және т.б. есімдерді жатқызуға болады.

Көш алдында бәйбіше Сары алтыннан жабдығы. Екі жүз түйе қазине, Қызыл алтын сандығы [5, 285 б.]. «Көріктеу құралдарының бірі – теңеулер. Қазақ тілі ұйқасты, ырғақты, әдемі тіл сөз орамдарын жасауға келгенде, дәстүрі мол, аса бір икемді тіл екендігі белгілі. Ол байлықты халық даналығы болған паремия, фразеологизм сынды тіл ерекшеліктерінен де табамыз [8, 7 б.]. Әйел сұлулығы мен ажарын сан салалы қолданыстарды *алтындай жарқылдау* теңеуі арқылы сезімге әсер етеді, қызықтырады, тамсандырады. Мәселен, *Көп еңбек көркіменен қосылған соң, Алтындай ақ маңдайы жарқылдайды* деген сөздерден әдемі қыздың әсем бейнесін танымыз, әсерленеміз. «Алтын» сөзіне байланысты айтылатын теңеулер көбінесе жағымды эмоционалды-экспрессивті мәнде адамға оң ықпалын тидіретін мағына үстейтінімен ерекшеленеді.

Көркем мәтін жасаудағы тіл бірліктерін саралағанда «алтын» концептісі көбінесе заттың түр-түсін сипаттауда жиі қолданылатыны рас. Мәселен

Ұзаққа, ұшан теңізге созылып жатқан қалың таудың биік жоталарын күн сәулесі бір сәтте алтынға малғандай қып рең берді [9, 61б.]. *Түр-түс атауларын өз мағынасында немесе образды бейне жасау жолында ауыспалы мағынада халықтың әдет-ғұрпы мен салт-санасына, этнографизмдік және қоғамдық символика мәнінде пайдалану тағы бар* [10, 117 б.]. Ә. Қайдардың бұл пікіріне дәлел ретінде М. Әуезовтың Абай жолы эпопеясындағы мына үзіндіні келтіре кетсек: *Білгі бір түрілген қазы, төңкерілген жас құйрық, сары алтындай балқыған жал, желін майлар... Әрбір екі табақтың бірінде, әлгінің үстіне бір-бір қоңыр бас орнапты* [9, 120 б.].

Ағылшын тіліндегі «алтын» компонентті фразеологиялық тіркестердің семантикалық мағынасы ізгілік, зұлымдық «алтын азат ету құралы» және «күл

ету құралы» ретінде, «алтын у ретінде» және «алтын дәрі ретінде» қолданылатыны рас[11]. «Алтын» сөзінің контекстік бейнелі мағыналарын талдау жағымды-жағымсыз коннотацияларды жасау ерекшеліктерін сипаттауға, түсті лексемалардың берілу түрлілігін қайта анықтауға, олардың символикалық мағыналарын жалпылай сипаттауға мүмкіндік береді [12]. Паремиялық тілдік берліктердің метафора концепциясына ұқсас тұстары: әрбір сөйлеу қауымы үшін танымның психологиялық негізі болып табылады [13]. Олардың қатарына қазақ паремияларындағы ұлттық ділдің көрінісі түркі тілдеріне ортақ паремиялар салыстырыла зерттелген және паремиялар арқылы түркі халықтарының ұлттық-мәдени ерекшеліктері айқындаған Ө. Чербоноглу, К. Аширханов, Б.Динаеваның «Қазақ паремияларындағы ұлттық ділдің көрінісі мен олардың түркі тілдеріндегі паремиялармен мағыналық ортақтығы» [14] атты еңбегін жатқызуға болады.

Ағылшын тілінде *gold* лексемасы арқылы айтылатын паремиялардың семантикалық тобы көбінесе «алтын құдыретті күш» мағынамен ұштасып жатады. Бұл жерде көбінесе билікке, байлыққа қатысты мақалдар тарайды. Мәселен, *Can Wisdom be put in a silver rod, or Love in a golden bowl. Gold is proved with fire, friendship in need.* Ағылшын ұлтының танымында *gold* концепті адамзат үшін алып күштің символы. *Gold* ұғымымен байланысты ағылшын тіліндегі тұрақты тіркестердің мағыналық мәні байлық пен билік түсініктеріне негізделген. Дегенмен, алтынға қатты құмарлық құндылықтарды жояды, сондықтан алтынды жақсы көрудің өзіндік шектік интервалын ұсынады. Мәселен, *Freedom; it cannot be bought with gold (money) , Gold and goods may be lost; a good name endures forever.*

Gold and goods may be lost; a good name endures forever. Gold is proved with fire, friendship in need. There is no better friend in misfortune than gold. That is all well and good, but gold is better. Бұл паремиялардан байқағанымыз «алтын» лексемасы адамды рухани ұмыттыратын қасиеттер тудырушы мағынаны білдіріп тұр. *Gold is a good doctor* алтын ем ретінде «адам ағзасын сауықтырушы дәруіш» сынды мағыналары бар.

Ағылшын тілінде *Good fame is better than gold, A drop of wisdom is better than a sea of gold* атты паремиялардың мағына жағынан қазақ тілінде кездесетін *алтын алма, алғыс ал, алғыс алтын емес ne!* сынды мақал-мәтелдермен де қатар айтылып жатады. Немесе, адамзатқа еткен қызметінің нарқын алтынмен (материалдық құндылық) емес, алғыспен қайтуын тілеген бабалар тәжірибесінде алғыс алудың да, алғыс айтудың да қайтарымы тек жақсылық болған. Дүниеде бағаланбайтын зат, бағасын алмайтын құбылыс болмайды. Бағалауыш –сөйлеушінің өз тарапынан құбылыс пен затқа, іс-әрекет атауына берген бағасы, көзқарасы, оған деген қарым-қатынасы [15].

Chains of gold are stronger than chains of iron. Алтын тізбектер темірден күшті. *Even a golden bed won't help a sick person. Ауру адам үшін алтын төсек ынғайсыз.* Бұл паремиялардан байқағанымыздай, «алтын» лексемасы қос тілдер мәдениетінде бірде жағымды, бірде жағымсыз мағына үстей отырып, бейнелі ойды, астарлы мағынамен жеткізудің ерекше құралы екендігін тағы да айтқымыз келіп отыр.

Қазақ тілінде *Алтын, жоғалтпайды нарқын*. Ағылшынша баламасы: *What is gold is worth gold*. Тура мағынасында алтын жинаған адамның еш уақытта ұтылмайтындығын меңзеп тұрса, ауыспалы мағынада алтын мінезді, тұла бойында жаманды қасиеттерден ада адам уақыттың қай межесін де болса да өз тұлғасына тән адами мінездерден ауытқымайтындығын айғақтап тұр.

Кестешінің бізі — алтын, Кемеңгердің сөзі — алтын, Көрегеннің көзі — алтын. Ағылшын тілінде *Chains of gold are stronger than chains of iron*.

Еңбекқор адамның қолындағы еңбекке жарап тұрған, сол арқылы маңызды іс тындырып отырған еңбеккердің құралын алтынға теңеу арқылы халықтық педагогиканың керемет үлгісін құрастырған бұл мақалда халқымыз тігіншіні, ақын-жазушыны, ойшыл-ғалымды алдыңғы қатарға шығарып отыр.

Мәселен, *gold* лексемасы арқылы айтылатын паремиялардың бір тобы алтынды қайғы, реніш, өшпенділік сынды жағымсыз эмоцияларды білдіру жолында қолданылады. *Gold begets in brethren hate, Gold in families debate, Gold does friendship separate, Gold does civil wars create* сынды тілдік бірліктер осының дәлелі. Сонымен қатар, ағылшын мәдениетінде «алтын» лексемасы арқылы эмоционалды тұлғаны сипаттайтын бағалау лексикасы бар мазмұны жағынан ерекшеленетіні рас. Айталық, *Where there is gold, there the devil dwells. Gold is the devil's fishhook. Gold is an unseen tyrant. Gold is the snare of the soul* атты паремиялар эмоционалды адам көңіл күйін білдіретін жағымсыз коннотаттық мағынадағы мақал-мәтелдер болып табылады. Зерттеу мақаламыздың негізгі материалы қазақ, ағылшын тілдеріндегі алтын\\gold лексемасы бар мақал-мәтелдер болғандықтан, біз көбінесе екі тілдегі семантикалық мағыналары ұқсас паремияларды қарастырдық. Біріншіден, ағылшын тіліндегі *gold* лексемасы түр-түстер қатарында бағалауыштық қызмет атқарса, жағымды және жағымсыз көңіл-күйді білдіретін адамның эмоциялық көңіл күйін сипаттаудың керемет құралы болып табылады.

Тіл білімінде осы терминмен бірге «эмотивтік компонент» және «эмоционалдылық» да қолданылады. «Алтын» ұғымының фольклорлық және әдеби дәстүрдегі бай метафорациясы оның мәдени-тарихи болмысының ерекшеліктерімен байланысты оның астарында алыс тарихи-психологиялық көзқарас, метафоралардың, салыстырулардың жинақталуы жатыр. Бұл ұғымның астарында эмоциялық көңіл күйге негізделген пайдалы және қалаулы идеялардан сұлулық ұғымын бөлуге дейінгі сезімдерді жеткізуші ақпараттар жатыр.

Нәтижелер

Зерттеуіміздің нәтижесінде ағылшын тіліндегі паремиялардың ауқымды бір тобы қасиетті кітап Інжілге байланысты қалыптасқанын және ұлттық тілдегі ақын-жазушылардың шығармашылығынан туындаған нақыл сөздер болып табылады. Бұлай болуының себебі қасиетті кітап Інжілдің халық арасындағы өміршендігі мен ақын-жазушылардың тарапынан айтылатын паремиялары мағына тұтастығымен, тиянақтылығымен және халық дүниетанымына негізделгенімен түсіндіруге болады. Сонымен қатар, зерттеу барысында қазақ тілінде мақал-мәтелдер күнделікті өмір қажеттілігінен

туындаған болса, ағылшын тілінде мақал-мәтелдер өзге тілдерден кіріккен, қасиетті кітаптан алынған не болмаса танымал ақын-жазушылардың жазбаларынан алынғандығын байқадық. Батырлар жыры мен ғашықтық жырларда адам образын бейнелеуде «алтын» мен «күміс» сөздеріне қатысты айтылатын теңеу сияқты аса пәрменді, көркемдеу, бейнелеу тәсілінің семантика, стилистикалық ерекшелігі ашылды. Әсіресе әйел сұлулығын суреттеудегі тұрақты теңеулер тілде әбден сіңіп кеткен образдық конструкциялар ретінде көркем әдебиетте мәнерлеу тәсілінің ең озық үлгілері болып табылады.

Алтын концептісі тілімізде эмоциялық реңкте айтылатын *алтын күрек* – жел атауы, *алтын жүректі адам*-кісінің жақсы қасиеттеріне байланысты айтылатын эмоциялық-экспрессивті сөздер қатарына жатады. Концептіні тануда және адамның сөздік қорының бай болуына эмоциялық қабілеттердің тигізер үлесі зор.

Ағылшын, қазақ тілдеріндегі *алтын*\\gold концептілері фразеологиялық тіркестердегі семантикалық мазмұнын ашқанда концептілік өрістерді анықтау арқылы ментальдық модельдер көрсетілді.

Бейнелік, мұғымдық, құндылық өлшемдерін бойына жинаған фразеологизмдік концептілер *алтын*, *күміс* ұғымын түсіндіруде лингвокреативтік, прагматикалық және лингвомәдени факторларға байланысты өзгешеліктері анықталды.

Қорытынды

Қорытындылап айтар болсақ, бүгінгі зерттеуіміздің нәтижесінде *алтын*\\gold концептілерінің поэтикалық, көркем мәтіндердегі мәдени коннотациясы айқындалды. Халықтың рухани, материалдық мәдениетінен ментальді-когнитивті түрде таңбаланған *алтын*\\gold концептілерінің дүниенің тілдік бейнесіндегі ұлттық мәдени сипатты анықтаушы лингвомәдени бірліктер ретінде алғаш зерттеліп отыр.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі *алтын*\\gold концептілерін сипаттайтын тілдік бірліктер анықталып, лингвомәдени тұрғыдан талдау жасалынды.

Қазақ және ағылшын тілдерінің *алтын*\\gold лексикасында сол халықтардың ұлттық ерекшеліктері, тарихы, тұрмысы, сонымен қатар этникалық және әлеуметтік өзгешеліктері айқын байқалады. Бұл осы салғастырып отырған халықтардың мәдени және этнографиялық өзгешеліктерінің болуымен сипатталады.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, ағылшын, қазақ тіліндегі *алтын*\\gold тақырыбындағы паремияларда ұлттық болмыс, дүниетаным, ұлттық сана, ұлттық өзгешелік, салт т.б. туралы көрініс береді. Зерттеу жұмысында қазақ және ағылшын тілдері мен мәдениетін салғастыру арқылы *алтын*\\gold концептілерін қамтитын паремияларға талдау жасалынды. Генетикалық және типологиялық жағынан сәйкес келмейтін қазақ және ағылшын тілдеріндегі *алтын*\\gold концептілерін қамтитын паремияларға салғастырмалы тұрғыда талдауда төмендегідей қорытындыларға келдік:

Ағылшын лингвомәдениетіне ой-өрісіне, дініне, тұрмыс-тіршілігіне сай *алтын\gold* ұғымы әртүрлі мағынада; адам мінезін сипаттауда, түр-түстерді білдіретін эмоциялық қатынастарда, байлық пен билікті насихаттауда, метафоралық ойды түйіндейтін сөз тіркестерінде, астарлы ойды білдіретін коннотаттық мағыналық мәнде жұмсалатынын байқадық. Қазақ мәдениетінде *алтын\gold* мағыналы паремиялар ұлттың болмыс-бітімін, дүниеге көзқарасын, рухани-мәдени құндылықтарын ұлттық таным қорында жинақталған таңбалар. Демек, адам санасында қалыптасқан ақиқат дүниенің бейнесі арқылы сақталатын тілдік қорды зерттеп, зерделеуде, мақал-мәтелдердің танымдық ерекшеліктері мен тілдік табиғатын ашу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Қазақтың танымында *алтын\gold* концептуалдық рәсімі – ұлттық мәдениеттің айқын белгілері болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии. – Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 236 с.

[2] Плотников, Е. Е. Сенцов А. Э. К вопросу лингвистических парадигмах и методах исследования языка // Молодой ученый. –2015. – № 5 (85). – С. 661-663. – URL: <https://moluch.ru/archive/85/16042/>

[3] Алимов Т.Э. Анализ семантики эвфемизмов. Компонентный анализ (на материале правительственных блогов Российской Федерации) // Филологический аспект: международный научно-практический журнал. – 2023. – № 01 (93). – URL: <https://scipress.ru/philology/articles/analiz-semantiki-evfemizmov-komponentnyj-analiz-na-materiale-pravitelstvennykh-blogov-rossijskoj-federatsii.html>.

[4]Бакеева А. Қазақ тіліндегі тау-кен терминологиясының қалыптасуы және ағылшын, орыс тілдеріне аударылу ерекшеліктері: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. –Астана, 2021. – 163 б.

[5]Қазақ эпостары. – Алматы: Көшпенділер баспасы, 2006.– 416 б.

[6]Қоңыров Т. Тұрақты теңеулер сөздігі.– Алматы: Арыс баспасы, 2007. –480 б.

[7] Асылбекова Н.Ө. Кісі есімділігінің уәжділігі және танымдық сипаты: ф.ғ.к. ... дис. автореф. 10.02.02. – Алматы, 2006. – 29 б.

[8] Ахметжанова Ф.Р. Қазақ тіліндегі мағыналас теңеулер. – Өскемен: ШҚМУ баспасы, 2002. – 80 б.

[9] Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Бірінші кітап.–Алматы: Жазушы, 2004. – 368 б.

[10] Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі.– Алматы: Ана тілі, 1992. –160б.

[11] Batitskaya V., Gurin V., Obletsova E. Phraseological units with the lexical component ‘gold/golden’ in English linguoculture // The International Scientific and Practical Conference “Current Issues of Linguistics and Didactics: The Interdisciplinary Approach in Humanities and Social Sciences” (CILDIAH-2019)69, 00048. – 2019. – URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196900048> CILDIAH-2019

[12]Yanlei G. The cultural concept gold/golden in the poetic works of A.S.Pushkin // Eurasian Journal of Philology: Science and Education. – 2023. – №1. – P.124-133

[13]Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p

[14] Çobanoğlu Ö., Aşırhanova K., Dinayeva B. Kazak Paremlerindeki Ulusal Anlayış Ve Onların Türk Dillerindeki Paremlerle Anlam Ortaklığı // Ясауи университетінің хабаршысы. –2022. – № 4(126). – Б. 29–42. – URL: <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.03>

[15] Амичба Д.П. Культуротворческая константа «цвет» – «общечеловеческий» конструктор смысла и значения // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Том 25 (64). – С. 214-220. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturotvorcheskaya-konstanta-tsvetobshechelovecheskiy-konstruktor-smysla-i-znacheniya>

REFERENCES

[1] Permyakov G.L. Osnovy strukturnoj paremiologii (Fundamentals of structural paremiology). –Moskva: Glavnaya redakciya vostochnoj literatury izdatel'stva «Nauka», 1988. – 236 s. [in Rus.]

[2] Plotnikov, E. E. Sencov A. E. K voprosu lingvisticheskikh paradigmat i metodah issledovaniya yazyka (To the question of linguistic paradigms and methods of language research). Molodoj uchenyj. – 2015. – № 5 (85). – S. 661-663. – URL: <https://moluch.ru/archive/85/16042/> [in Rus.]

[3] Alimov T.E. Analiz semantiki evfemizmov. Komponentnyj analiz (na material pravitel'stvennyh blogov Rossijskoj Federacii) (Analysis of the semantics of euphemisms. Component analysis (on the material of government blogs of the Russian Federation) // Filologicheski jaspekt: mezhdunarodnyj nauchno-prakticheskij zhurnal. – 2023. – № 01 (93). – URL: <https://scipress.ru/philology/articles/analiz-semantiki-evfemizmov-komponentnyj-analiz-na-materiale-pravitelstvennykh-blogov-rossijskoj-federatsii.html>. [in Rus.]

[4] Baekeeva A. Qazaq tilindegi tau-ken terminologiasynyñ qalyptasuy jáne aǵylsyn, orys tilderine audarylu erekшелikteri (Formation of mining terminology in the Kazakh language and features of translation into English and Russian languages): filosofia doktory (PhD) dárejesin ... dissertasiya. – Astana, 2021. – 163 b. [in Kaz.]

[5] Qazaq epostary (Kazakh epics). – Almaty: Köşpendiler baspasy, 2006. – 416 b. [in Kaz.]

[6] Qoñyrov T. Tūraqty teñeuler sözdıǵı (Dictionary of Regular Equations). – Almaty: Arys baspasy, 2007. – 480 b. [in Kaz.]

[7] Asylbekova N.Ö. Kısı esımdılıǵınıñ uájdılıǵı jáne tanymdyq sipaty (Motivational and cognitive nature of personal pronouns): f.ǵ.k. ǵylymi dárejesin alu úşın daiyndalǵan disertasiyanıñ avtoreferaty. 10.02.02. – Almaty, 2006. – 29 b. [in Kaz.]

[8] Ahmetjanova F.R. Qazaq tilindegi maǵynalas teñeuler (Meaningful similes in the Kazakh language). – Óskemen: ŞQMU baspasy, 2002. – 80 b. [in Kaz.]

[9] Äuezov M. Abaijoly: Roman-epopeia. Bırınşıkitap (Pah of Abay: epic novel). – Almaty: Jazuşy, 2004. – 368 b. [in Kaz.]

[10] Qaidarov Ä., Ahtamberdieva Z., Ömirbekov B. TÜR-tüsterdiñ tildegi körınısı (Representation of colors in language). –Almaty: Anatlı, 1992. – 160 b. [in Kaz.]

[11] Batitskaya V., Gurin V., Obletsova E. Phraseological units with the lexical component 'gold/golden' in English linguoculture // The International Scientific and Practical Conference "Current Issues of Linguistics and Didactics: The Interdisciplinary Approach in Humanities and Social Sciences" (CILDIAH-2019)69, 00048. – 2019. – URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196900048> CILDIAH-2019.

[12] Yanlei G. The cultural concept gold/golden in the poetic works of A.S.Pushkin // Eurasian Journal of Philology: Science and Education. – 2023. – №1. – P.124-133.

[13] Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

[14] Çobanoǵlu Ö., Aşırhanova K., Dinayeva B. Kazak Paremilerindeki Ulusal Anlayış Ve Onların Türk Dillerindeki Paremilerle Anlam Ortaklılıǵı (Reflection of the National Mentality in Kazakh Preamias and Their Semantic Commonality With Preamias in Turkic Languages) // YAsauı universitetiniñ habarshysy. – 2022. – № 4(126). – P. 29-42. – URL: <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.03>. [in Turk]

[15] Amichba D.P. Kul'turotvorcheskaya konstanta «cvet» – «obshchechelovecheskiy» konstruktor smysla i znacheniya // Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im.

V.I. Vernadskogo Seriya «Filologiya. Social'nye kommunikacii». – 2012. – Tom 25 (64). – S. 214-220. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturotvorcheskaya-konstanta-tsvet-obshechelovecheskiy-konstrukt-smysla-i-znacheniya>. [in Rus.]

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА ПАРЕМИЙ В АНГЛИЙСКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

Авакова Р.А.^{1,*}, Айткулова Г.А.², Розиева Д.С.³, Алибекова М.Е.⁴

¹д.ф.н., профессор, Казахский национальный университет им.Аль-Фараби Алматы, Казахстан

e-mail: r_avakova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4631-1755>

²докторант 3 курса, специальность «8D02310 Филология»

Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

³PhD, ассоц.профессор, КазУМОиМЯим.Абылай хана, Алматы, Казахстан

e-mail: rsdilfuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

⁴старший преподаватель Инновационного университета Центральной Азии, Шымкент, Казахстан

e-mail: manshuk_alibekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8054-898X>

Аннотация. В статье рассматриваются когнитивные особенности английских и казахских паремий. Кроме того, в статье исследуются когнитивные и лингвистические особенности паремий, связанных с концептом «золото», и приводятся актуальные примеры. Важность анализа паремий в распознавании концепта связана с тем, что рассматриваемые пословицы и поговорки представляют основные ценностные ориентации каждого народа, они являются одной из разновидностей национально-культурных текстов. В английской, казахской культуре особое значение в использовании языка как средства воспитания населения имеют пословицы, передающие информацию об истории и культуре нации, ее повседневной жизни, обычаях и традициях. Паремии с компонентом золото\gold в казахском и английском языках представляют собой закодированные лингвокультурные символы, в которых этнокультурная и лингвокультурная информация в основном собирается в когнитивном пространстве и концепте.

Предметом исследования является раскрытие познавательной основы позитивных, негативных языковых единиц в культуре двух стран в процессе раскрытия когнитивного характера паремий золото\gold компонента. Новизна исследования заключается в том, что впервые в когнитивном пространстве изучаются паремии золотого\gold на английском, казахском языках. В статье когнитивная природа культурно маркированных языковых единиц, определяющих культурный характер двух народов в языковой картине мира, определена путем изучения компонента золото\gold в казахской лингвокультурологии и английской национальной идентичности в рамках лингвоконцептуальной парадигмы паремий. Метод концептуального анализа был использован при исследовании лингвокультурных единиц, дающих информацию о культуре и цивилизации народа. Кроме того, при составлении выводов статьи мы использовали методы описания, систематизации, контроля, сравнения, обобщения и классификации для определения актуальных проблем в объектах когнитивной лингвистики

Научная ценность и практическая значимость исследования могут быть использованы в качестве методического пособия в направлении страноведения, когнитивной лингвистики и в лекционных курсах английской и казахской лингвокультурологии.

Ключевые слова: паремия, концепт, фрейм, культура, пословицы и поговорки, коннотация, семантика, национальное мировоззрение, культурный символ

LINGUO-CULTURAL FEATURES OF CONCEPTUAL ANALYSIS OF PAREMIAS IN ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGES

Avakova R.A.¹, *Aitkulova G.A.², Rosiyeva D. S.³, Alibekova M.E.⁴

¹Doctor of Phil. Sc., Professor, al-Farabi Kazakh National University
Almaty Kazakhstan,

e-mail: r_avakova@mail.ru<https://orcid.org/0000-0003-4631-1755>

*²3d-year doctoral student, specialty "8D02310 Philology" M. Auezov South Kazakhstan University Shymkent, Kazakhstan

e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru<https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

³PhD, Associate Professor, Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

e-mail: rsdilfuza@mail.ru<https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

⁴Senior Lecturer, Innovation University of Central Asia, Shymkent,

Kazakhstan e-mail: manshuk_alibekova@mail.ru<https://orcid.org/0009-0007-8054-898X>

Abstract. The article discusses the cognitive features of the concept of *altyn\gold* in English, Kazakh paremiology. At the same time, the article explores the cognitive, linguistic features of the paremiology associated with the concept of *altyn\gold*, and provides existing examples. The importance of analyzing paremiology in the cognition of the concept is due to the fact that these proverbs convey the basic value orientations of each nation, expressing them as a kind of tamed national-cultural texts. In English, Kazakh culture, proverbs and sayings that convey information about the history and national culture, everyday life, customs and traditions of the nation are of particular importance in the use of language as a means of national education in the Kazakh social society. *Altyn\gold* component paremiology in Kazakh, English are a coded linguocultural symbol in which ethnocultural, linguocultural information prevails in the cognitive space concept. The main purpose of the research article is to reveal the national-cultural and cognitive nature of the conceptual analysis in Kazakh, English linguistics.

The relevance of the research article lies in the disclosure of the cognitive basis of positive, negative connotative linguistic units in the culture of the two countries in the process of revealing the cognitive nature of the *altyn\gold* component paremiology. The novelty of the research article lies in the fact that for the first time in the cognitive space, the *altyn\gold* paremiology are studied in English, Kazakh. The article reveals the cognitive nature of the linguistic and cultural units of the cultural marker that determine the cultural character of the two nations in the linguistic picture of the world by studying the Kazakh linguoculturological research and the paradigm of linguoconceptology of the *Altyn\gold* component of the paremia in the English national identity. The method of conceptual analysis was used to study linguistic and cultural units that provide information about the culture and civilization of the people. In addition, when drawing up the conclusions of the article, we used methods of description, systematization, control, comparison, generalization and classification to identify current problems in the objects of cognitive linguistics.

The practical significance of the research with scientific value can be used as a methodological guide in the direction of regional studies, cognitive linguistics and in lecture courses on English, Kazakh linguoculturology.

Keywords: paremia, concept, frame, culture, proverbs and sayings, connotation, semantics, national worldview, cultural symbol

Статья поступила 16.10.2023